

Selçuklular Devrinde Tıp Bilimi ve Hekimler Hakkında Notlar

Notes on Medical Science and Medical Scientists During the Seljukids

Hüseyin Kayhan*

Özet

Gelişme hızını kaybetmiş olarak XI. yüzyıla ulaşan İslâm medeniyeti Selçukluların orta-doğuya hâkim olmaları ile birlikte tekrar ivme kazanmıştı. Selçuk ailesinin liderliğinde İslâm dünyasının liderliğini üstlenen Türkler, büyük bir dinamizm ile duraklayan bu medeniyeti tekrar canlandırdılar. Bilimde, sanatta, edebiyatta ve medeniyete yön veren diğer bütün alanlarda hızlı bir gelişme gösterdiler. Gelişen bilim dallarından birisi de tıp oldu. İnsanların yaşadıkları yerleşim merkezlerinde hastaneleri yaygınlaştırıp, kurdukları tıp medreseleri ile iyi ve kaliteli çok sayıda hekim yetiştirdiler. Eskiden beri bilinen tedavi usullerinin yanında yeni yöntemler belirlendi ve bunlar süratle hayata geçirildi.

Anahtar Kelimeler: Selçuklular, tıp bilimi, hekim, tedavi, İslâm.

Abstract

Islamic Civilization lost its momentum by 11th century. However, When the Seljukids established control of the Middle East, it started to gain momentum again. The Turks began to lead the Muslim world and with their relentless energy brought a new life to Islamic civilization. In arts and sciences they made advances. One of the fields the Turks contributed was medicine. They founded large numbers of hospitals in many cities and established medical schools. They also developed new treatments and revolutionized the medical science.

Key Words: Seljukids, Medical Science, Doctors, treatment, Islam

Selçukluların Orta ve Yakın-Doğu'da hâkim olmaları ile birlikte İslâm dünyasında başta siyasî durum olmak üzere, ekonomik, sosyal, dinî, kültürel ve demografik değişiklikler meydana geldi. Duraklayarak, yavaş yavaş çökmeğe yüz tutmuş 400 yıllık bir medeniyet, Oğuz Türklerinin İslâmiyeti kabul edip, bu dinin yayıldığı dünyaya hâkim olmaları ile birlikte tekrar canlandı, yeni ve daha güçlü filizler vermeğe başladı. Bunun sonuçları siyasî alanda birlik ve barışı sağlarken, her alanda büyük ilerlemelerin yaşanmasına ve İslâm Ronesansı diyebileceğimiz bir devrin ortaya çıkmasına sebep oldu.

Bu gelişmelerin tabii sonuçları etkilerini en çok ekonomik ve bilimsel alanlarda gösterdi. Bilimi geliştirmek için İslâm dünyasında ilk defa devlet eli ve desteğiyle yaygın

---

* Yrd. Doç. Dr; Onsekiz Mart Üniversitesi – Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Çanakkale

olarak medreseler kuruldu. Sağlanan huzur ve refah ortamı sayesinde bu eğitim kurumlarında etkili bilim yapıldı. Bu önemli evreyi iyi anlayabilmemiz için dönemin bu alanda yetişmiş bilim adamlarını tanımak ve eserlerini bilmek zorundayız. Bilimsel gelişmeyi bu şekilde daha iyi kavrayabiliriz.

İslâm dünyasında tıp bilimi Selçuklulardan önce de ileri seviyedeydi. Abbasîlerin başşehri Bağdad'da 304/916-917 yılında beş tane hastanenin varlığı bilinmektedir. Bundan İki yıl sonra devrin büyük hekimlerinden gayri Müslim Sinan b. Sâbit'in gayretleriyle iki büyük hastane daha açılmıştı. 311/923 yılında vezir İbnu'l-Furat kendi parasıyla bir hastane daha inşa ettirmişti. 355/966 ve 371/981 yıllarında iki hastane daha yapılmış ve faaliyete geçmişti. Bunların dışında İsfahân ve Vâsıt gibi büyük şehirlerde birçok hastaneler inşa edilmişti.¹

Tuğrul Bey'in 1055'te ordusuyla Bağdad'a girip, Irak'taki Buveyhî hâkimiyetine son vermesinden sonra her alanda büyük bir hareketlenme ve canlanma başlamıştı. Bu amaçla bir çok yeni sosyal tesisler inşa edilirken, bir yandan da eskiden yapılmış olup, daha sonra kullanılmadığı için harabe haline dönüşen tesisler onarılmaya ve canlandırılmaya başlandı. Bu cümleden olarak, Bağdad'ın önde gelen kişilerinden olan Şeyh Abdulmelik Ebû Mansur b. Yûsuf (460/1067-68), 981 yılında Dicle'nin batısında hizmete açılan ve sonradan terkedilerek harabe haline gelen Bimaristânı Adûdî'yi tamir ettirdi. Burayı yeni baştan düzenleyerek çeşitli bölümlere ayırdı ve 3 hazinedar ile 28 tabip tayin etmek suretiyle tekrar canlandırdı.²

Göründüğü kadarıyla, İslâm dünyasında tıp bilimlerinin temeli Müslüman olmayan unsurlar (çoğunlukla Hıristiyanlar ve kısmen Yahudiler) tarafından atılmış ve uzun bir süre onlar tarafından devam ettirilmişti. Bu durum Selçuklular döneminde büyük ölçüde değişmiş, tersine dönmüştü. Yani, hekimlerin çoğunluğu Müslüman idi. Bunların içerisinde sonradan İslâmiyeti seçenler de bulunmaktaydı.

Sultan Melikşah, büyük hastaneler yaptırmış, salgın hastalıkların zararlarından korunmak için halkı bedava tedavi edecek ve bunun için gerekli ilaçları temin edecek bir sağlık teşkilatı kurmuştu.³

Tıp eğitimi genellikle hastanede tatbiki olarak verilmekteydi. Hekimin etrafında toplanan öğrenciler, onun anlattıklarını dinleyip, hastalar ile kadavralar üzerinde yaptığı uygulamaları görebilerek hastalıkları tanıyor ve tedavileri konusunda bilgi ediniyorlardı. Daha sonraları medreselerde de tıp eğitimi verilmeğe başlandı. Bunun dışında **özel tıp okulları** kurularak buralarda bir yandan eğitim, diğer yandan da hastalara hizmet verilmeğe başlandı. Buralarda ders veren hocalar, aynı zamanda diğer hastanelerde de hekimlik yapmaktaydılar.⁴ Bunlara rağmen, hastanenin medrese ile yakından ilgili olduğu görülmektedir. Bunun sebebi olarak da medreselere bağlı bir tıp okulunun bulunması gösterilebilir.⁵

Selçuklu devletini yöneten hanedan ve onlardan esinlenerek yüksek bürokratlar ile Türk komutanlar birbirleriyle yarışırcaasına bilimsel bir gayretkeşlik içine girmişlerdi. Bu cümleden olarak, vezir Mu'îneddîn Ahmed el-Kâşî, başta doğduğu yer Kâşân olmak üzere, Ebher, Zencân, Gence ve Arrân gibi İran ve Azerbaycan'ın önemli şehirlerinde medreseler ve

¹ el-Kıftî, *İhbâru'l-Ulemâ bî Ahbâri'l-Hukemâ*, Nşr. J. Lipper, Leipzig, 1903, 193; A. Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, İslâm'ın Rönesansı*, Çev. S. Şaban, İstanbul, 2000, 424; J. Pedersen, "Mescid", *İA*, VIII, 60.

² Bundârî, *Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra*, Çev. K. Burslan, İstanbul, 1943, 32-33.

³ İbnu'l-Cevzî, *el-Muntazam fî Târîhi'l- Mulûk ve'l-Umem*, Haydarabad, 1357, IX, 27.

⁴ İbn Ebî Useybi'a, *Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ*, Kahire, 1299/1882, II, 266.

⁵ J. Pedersen, a.g.y.

hastaneler inşa ettirmiş, ülkenin ilmen yükselmesine katkıda bulunmuştu.⁶ Melik Tutuş'un kölelerinden Humar Tegin oldukça varlıklıydı ve halk için yararlı birtakım sosyal tesisler, hayır kurumları yapmaktan hoşlanırdı. Bu amaçla Bağdad'da Nizâmiye Medresesi yakınlarında, Bâbu'l-Ezc'de, Tutuşiyye Medresesi'nin yanında aynı isimle bir hastane inşa ettirmişti.⁷ Mustevfi Azîzeddîn Ebû Nasr b. Ahmed b. Hâmid, Irak Selçukluları Devleti hükümdarı Sultan Mahmud'un karargâhı için alât, edevât, çadır, ilaç, tabib, hademe ve hastaları iki yüz deve tarafından taşınabilen çok büyük bir gezici hastane inşa ettirmişti.⁸ Fars atabegi Ebûbekir b. Sa'd (1226-1260), Şiraz'da "**Dâru's-Şifâ-i Muzafferî**" adında bir hastane ve birçok hayır müessesesi inşa ettirmişti.⁹

Selçuklu devlet adamlarının bilimsel gayretkeşliğinden bahsederken özellikle Nizâmu'l-Mülk'ü anmak gerekmektedir. Ünlü tarihçi İbnu'l-Adîm (1260), bu büyük veziri şu cümlelerle ifade etmektedir: "*Nizâmu'l-Mülk, ihsanlar, ödülleri ve bağışlar dağıtmağa, vakıf gelirleriyle medreseler, mescidler, ribatlar ve binalar onartıp, takviye etmeğe, en güzel, en nefis kitapları kapsayan kitapluklarla medreseleri süslemeğe başladı. Daha sonra her ilim alanı ile ilgili hoca ve öğrencileri kalabilecekleri yerlere yerleştirdi.... O, ülkede medrese inşa eden ilk vezirdir. Müderrislere, fâkihlere, ediplere, şâirlere, eşrâf ve reisler aylık bağlardı.*"¹⁰ Muahhar tarihçilerden Subkî (1370), bu Selçuklu vezirinin başta Bağdad, Mûsul, İsfahân, Herat, Merv, Nişâbûr gibi büyük şehirler olmak üzere, İran ve Irak'ın bütün şehirlerinde medreseler inşa ettirdiğini söylemektedir.¹¹ Bu anlatılanlar Nizâmu'l-Mülk'ün kendi inisiyatifleriyle ortaya koyduğu bir durum gibi görünmekle birlikte, şüphesiz Selçuklu Devleti'nin bilime bakış açısını da ortaya koymaktadır.

İslâm dünyasında hekimlerin yetişmeleri için özel tıp medreseleri bulunmaktaydı.¹² Hastanelerde hastalar üzerinde pratikler yapılarak öğrenilen bilgiler tatbikatla pekiştirilmekte, hekim adaylarının öğrenmeleri ve tecrübe kazanmaları sağlanmaktaydı.

İbn Cubeyr, 1182 yılında geldiği Dimaşk'ta 20 tane medrese ve eski bir hastanenin bulunduğu bahsetmektedir. Nureddîn Mahmud Zengi'nin 1154'te inşa ettirdiği bu hastanede, gelen kim olursa olsun bütün hastalara hizmet sunulurdu. Ayrıca bu hastaların ilaçları parasız olarak verilirdi.¹³

1165-1173 yılları arasında Orta-doğu'yu gezen Yahudi seyyah Tudela'lı Benjamin, Bağdad'ı anlatırken, oradaki hastaneler ve işleyişleri hakkında çok değerli bilgiler verir. Bu seyyah, Abbasî halifelerinin Bağdad'ın kenar semtlerinde bir hastane ve bir imâret yaptırdığından bahisle, fakir halkın burada bedava tedavi olduğunu belirtir. Aynı zamanda bu hastanenin yapısı hakkında da bilgiler verir: Hastane bir çok bloklardan oluşmakta ve her blokta odalar bulunmaktadır. Muhtemelen hastalardan ayrı bir blokta, sayıları 60'ı bulan doktorlar için özel bürolar bulunmaktadır. Hastanenin bütün giderleri bizzat halife tarafından karşılanmaktadır. Anlaşıldığı kadarıyla, bu hastanenin bünyesinde akıl hastaları için de

⁶ Nâsireddîn Munşî-i Kirmânî, *Nesâimul-Eshâr min Letâimi'l-Ahbâr*, Nşr. Mîr Celâleddîn Huseynî-i Urmevî, Tahran, 1959, 65.

⁷ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemu'l-Buldân*, Nşr. F. A. el-Cundî, Beyrut, (Tarihsiz), II, 18.

⁸ Bundârî, 129-130.

⁹ Devletşah Semerkandî, *Tezkîretu's-Şuarâ*, Çev. N. Lugal, İstanbul, 1977, II, 264.

¹⁰ İbnu'l-Adîm, *Bugyetu't-Taleb fi Târîhi Haleb*, Çev. A. Sevim, *Biyografilerle Selçuklular Tarihi*, Ankara, 1982, 40, 58.

¹¹ Subkî, *Tabakatu's-Şâfiyyetu'l-Kubrâ*, Kahire, 1324, III, 137.

¹² A. Sayılı, "Ortaçağ İslâm dünyasında ilmî çalışma temposundaki ağırlaşmanın bazı temel sebepleri (Avrupa ile mukayese)", *Araştırma*, I (1963), 38.

¹³ İbn Cubeyr, *Rihleti İbn Cubeyr*, Beyrut, (Tarihsiz), 219-220.

“**Dâru’l-Mâristan**” adında ayrı bir bölüm bulunmakta ve aktif olarak görev yapmaktadır. Yazın kavurucu sıcaklarından dolayı aklını kaybeden hastalar buraya alınır ve eski sağlığına kavuşuncaya kadar tedavi görürlerdi. Çevrelerine zarar vermelerini önlemek için hastaların ayaklarına zincir vurulmakta idi. Sağlığına kavuşan hastalar taburcu edildikten sonra kendilerine bir miktar para verilir ve evlerine gönderilirdi. Bütün görevleri bu gibi kurumları denetlemek olan müfettişler her ay düzenli olarak teftiş görevlerini yaparak, bahsi geçen hastanenin görevini aksatmadan yapmasını sağlardı.¹⁴ Şüphesiz ki Selçuklu hastanelerinin yapısı ve işleyişleri de çok farklı değildi.

XII. yüzyıl Suriye’sinin önemli simalarından olan Arap meliki Usâme b. Munkiz (1095-1188), Suriye sahil şeridini elinde tutan Haçlı devletlerinde yaşayan Hıristiyanların uyguladıkları tedavi yöntemleri hakkında bilgiler vermektedir. Onun anlattıklarına göre, uygulanan yöntemler İslâm dünyasında deneye ve bunun sonucunda uygulanan ilaca dayalı tedavinin çok gerisinde, oldukça ilkel uygulamaları içermektedir.¹⁵

Tıp medreselerinin sayısı, diğer medreselere göre azdı. Bunun da sebebi bu bilimin tatbiki olması idi ve ancak şifahanelerde uygulamalı olarak eğitim verilebilmekteydi. Öğrenciler hastanelerin eyvânlarında (konferans salonları) toplanarak hastalıklar ve onların tedavi şekilleri hakkında verilen dersleri dinlemekte, öğrendiklerinin hastalar üzerindeki uygulamalarını görebilmek için eğitim almakta idiler.¹⁶

Selçuklular devrinde bir medrese başlıca şu bölümlerden oluşmaktaydı:

Eyvân: Medresenin en önemli bölümlerinden birisi olup, bugünkü konferans salonunun karşılığıdır.

Mescid: Eyvânın tam karşısında yapılmış olup, ibadet eden herkese açıktı.

Müderris odası: Burası birden fazla odadan oluşan, müderrisin istirahati için ayrılmış, ona özel odalar idi.

Pansiyon odaları: Yatılı öğrencilere ayrılan, birbirlerinden bağımsız odalardan oluşmaktadır.

Hademe lojmanı: Medresenin bakımı ve temizliği ile meşgul olan hizmetçinin barındığı müstakil bir evdir.

Tuvalet ve banyo.

Mutfak ve yemek salonu.

Bütün malzemelerin muhafaza edildiği **genel depo.**¹⁷

Şüphesiz bunların yanına bir şifa-haneyi bölümleriyle birlikte eklediğimizde, Selçuklular devrinde bir tıp medresesinin yapısı ortaya çıkmış olacaktır.

¹⁴Tudela’lı Benjamin ve Ratisbon’lu Petachia, **Ortaçağ’da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. N. Arslantaş, İstanbul, 2001, 64.

¹⁵ Usâme b. Munkiz, **Kitâbu’l-İ’tibar**, Çev. Y. Z. Cömert, İstanbul, 1992, 180-185.

¹⁶ A. Çelebi, **İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi**, Çev. A. Yardım, İstanbul, 1983, 120.

¹⁷ A. Çelebi, 126-129. Yazar burada Nureddin Mahmud Zengi’nin Dimişk’ta yaptırdığı Nûriye Medresesi’ni örnek olarak almıştır.

Selçuklular Devrinde Yetişen Bazı Hekimler

Selçukluların hâkim oldukları dönemlerde hekimlik mesleği ile uğraşan ve çevrelerinde tanınan bir çok tıp âlimi bulunmaktaydı. Kaynaklardan bulabildiğimiz ve bazıları pek bilinmeyen belli başlı hekimler şunlardır:

Filozof Evhâdu'z-Zemân Ebû'l-Berekât b. Meliku't-Tabîb: Iraklı filozoflardandır. Cüzzamı iyileştirici ilaç bulmuştur. Sultan Muhammed Tapar zamanında yanlış teşhis ve yanlış ilaçlar verdiği için bir müddet hapsedilmişti. Irak Selçuklu hükümdarı Sultan Mesud'un kulunç hastalığının tedavisi için Bağdad'dan Hemedan'a getirilmişti. Onun ayrılması Bağdad halkını oldukça üzmüştü.¹⁸

Ali b. Muhammed el-Hicâzî: Tıbbın kurallarını iyi bilen ve bu konuda çeşitli risaleler yazan bir hekimdir. Sultan Sancar'ın ve Harezşah Atsız'ın iltifatlarına mazhar olmuş ve onların adlarına ithafen kitaplar yazmıştı. 546/1151-52 yılında doksan yaşında iken vefat etmiştir.¹⁹

İmâm Ebû'l-Hasan Ebrîsemî: Nisâbûr'da tahsil almış, ulemâdan Kur'an hafızlığı ve kıraatı öğrenmişti. Gazne'de hekimlerin kıskançlıkları ile karşılaşmıştı. Oğlu Mahmûd, bilgili ve iyi bir hekim idi. O, Sultan Sancar döneminde Selçuklu Devleti'nin hizmetinde hekimlik yapmış, matematik ve tıp bilimleri ile de meşgul olmuştu.²⁰

el-Ecell el-İzz Bahâeddîn Muhammed b. Mahmûd b. Yûsuf İbn el-Bedî: Sultan Sancar döneminin ünlü tabiblerinden idi. Tıbbî ve farmakolojik araştırmalar yapmıştı.²¹

Filozof Muhammed b. Ahmed el-Ma'mûrî el-Beyhakî: Kendisi Beyhak'da Musevî asıllı bir ailede dünyaya gelmişti. Zamanının en önemli bilim adamlarından biriydi. Filozof ve hekimliğinin yanında diğer bilimlerle de yakından ilgilenmişti. Bu cümleden olarak, rasat çalışmaları için İsfahân'a gitmiş ve Sultan Melikşeh'in emri doğrultusunda Ömer Hayyam ile birlikte çalışmalar yapmıştı. İsfahân'da iken vezir Tâcu'l-Mulûk'un hizmetinde de bulunmuştu. Melikşah'ın ölümünden sonra ise Sultan Muhammed Tapar zamanında çalışmalarına devam etmişti. Kendisi bir müddet sonra İsmâîlîlerin etkisine girmiş ve daha sonra da öldürülmüştü.²²

Ebû'l-Feth Kûşek: Sultan Sancar döneminin hekimlerinden idi. Tıp ve farmakoloji alanlarında araştırmalar yapmıştı. Beyhak'ta dünyaya gelmişti. Eğitimini orada çeşitli hocalardan almış, devrin bilimlerinin yanında tıp bilimini de öğrenmiş, hekim olmuş ve medreselerde dersler vermişti. Oldukça başarılı ve tanınmış bir hekim idi.²³

Ebû'l-Hatem el-Muzaffer el-İsfizârî: Ömer Hayyam ile aynı dönemlerde yaşamış bir hekim ve filozof idi. Aralarında bilimsel münakaşalar yaparlardı ve her seferinde kendisi galip gelirdi. Matematik ve diğer bilimlerde çok başarılıydı. Sultan Sancar döneminin büyük bilim adamlarından biriydi.²⁴

¹⁸ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, **Tetimme Sivânu'l-Hikme**, Nşr. M. Şafî, Lahore, 1936, I, 150-153.

¹⁹ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 134.

²⁰ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 133.

²¹ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 156.

²² Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 162-164; Yâkut el-Hamevî, **Kitâbu İrşâdu'l-Erîb ilâ Ma'rifeti'l-Edîb**, Nşr. D. S. Margoliouth, London-Leyden, 1913, VI/6, 335 vd.

²³ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 99-100.

²⁴ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 119-120.

Mecdu'l-Efâdil Abdurrezzak et-Türkî: Edib Ebî'l-Abbas'ın öğrencisiydi. Sonradan hendese öğrendi. Emîr Seyyîd Şerefu'z-Zemân Muhammed el-İlâkî ile ilmi münakaşalarda bulunurdu. Medresede tıp ve matematik dersleri verirdi.²⁵

Celîl Ebû'l-Hasan el-Esrâdî: Irak Selçuklu Sultanı Mesud'un hekimi idi.²⁶

Ebû'l-Feth Abdurrahman b. Hâzan el-Mervezî: Hendese, tıp, astronomi bilimleriyle uğraşır. Ziyçlerini "Mu'teber es-Sencerî" adlı eserinde toplamıştı. Sultan Sancar ona bin dinar vermiş ve maaş bağlamıştı. Kendisi Şâfi mezhebini. Enlem ve boylam hesapları yapmış, Arşimed'in suyun kaldırma kuvveti prensibini geliştirmiş, gözlemlerini "Kitâbu Mîzânî'l-Hikme" adlı eserinde yazmıştı. Ayrıca farmakolojik araştırmalarla da ilgilenmişti.²⁷

Nizâmî-i Arûzî: Sultan Sancar devrinin önemli bilim adamlarındandır. Aynı zamanda tanınmış bir hekimdir. "Çahar Makale" adlı eserinin dördüncü kısmında tıp bilimi ve meşhur hekimlerden bahsederken, kendisinin ölümcül bir hastasını kan alma yöntemi ile nasıl iyileştirdiğinden bahsetmektedir.²⁸

Edîb İsmâîl: Sultan Melikşah zamanında ve Sultan Sancar devrinin bir kısmında Herat'ta yaşamış büyük bir filozof idi. En çok hekimliği ile tanınmaktaydı. Tıp alanında bir çok araştırmalar yapmıştı. Kendisi dinî taasubdan dolayı Şeyhu'l-İslâm Ensârî tarafından saldırılara maruz kalmış ve kitapları yakılmıştı.²⁹

el-Muhezzeb Ali b. Ahmed b. Hebel: 550/1155 yılında dünyaya gelmişti. Selçuklu dönemi tabiblerinin en büyük ve bilgililerinden birisiydi. Mûsul'da yaşamış ve tüm hayatını orada geçirmişti. Hadis rivâyetleriyle de uğraşmaktaydı. Tıp sahasında yazılmış bir çok tanınmış eserleri vardı. Mayıs-Haziran 1213 tarihinde vefat etti.³⁰

Tabib Ebû Ali Yahya b. İsa b. Cezle: XI. yüzyıl Selçuklu devrinin önemli hekimlerinden birisiydi. Kendisi Hristiyanlıktan dönerek İslâmiyeti seçmişti. "el-Minhâc fi't-Tıbb" adlı ilaç ve gıdalardan bahseden, devrinin hekimlerinin elinden düşürmediği önemli bir eseri vardır. Herkesi ücretsiz tedavi eder, hatta ilaçlarını bile kendisi hazırlardı. Arap edebiyatı ve mantık bilimi ile de yakından ilgilenmişti. 493/1099-1100 tarihinde vefat etti.³¹

Hibetullah b. Melik Ebû'l-Berekât Evhâdu'z-Zemân: Bağdadlı tanınmış Yahudi bir tabiptir. Tıp bilimleri yanında mantık ve riyaziyye gibi çeşitli bilimlerle de meşgul olmuştu. Sultan Mahmud'un ve karısının hizmetinde bulunmuş, bu hizmetlerinden dolayı onların ihsanlarıyla ödüllendirilmişti. Sonradan Müslüman olan bu âlim, "Mu'teber" isimli tıp bilimlerine ait tanınmış bir eser yazmıştı.³²

²⁵ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 124-125.

²⁶ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 129-130.

²⁷ Ali b. Zeyd el-Beyhakî, 161-162.

²⁸ Nizâmî-i Arûzî, **Çahar Makâle**, Nşr. M. Kazvîni, London, 1910, 87-88.

²⁹ Nizâmî-i Arûzî, 84-85.

³⁰ İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, Nşr. C. J. Tornberg, Beyrut (Tarihsiz), XII, 302; A. Süheyl Ünver, **Tıbb Tarihi**, İstanbul, 1943, 97.

³¹ İbnu'l-Esîr, X, 302; Kadî İmâdeddîn, **el-Bustânü'l-Câmi Tevârîhu'z-Zemân**, Nşr. C. Cahen, **BEO**, VII-VIII (1937-38), 115; Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987, II, 341; İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Çev. M. Keskin, İstanbul, 1995, XII, 309 vd.

³² Abû'l-Farac, **Târîhu Mutasaru'd-Duvel**, Nşr. A. Salhânî, Beyrut, 1890, 364-365; İbnu'l-Ezrak, **Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid**, Artuklularla ilgili kısımları Nşr. ve Çev. A. Savran, Erzurum, 1992, 89; O. Turan, **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1980, 338.

Hibetullah b. Huseyn el-İsfahânî: 530/1135-36 yılında vefat etmişti. Selçuklu döneminin tanınmış Müslüman tabiplerinden birisiydi.³³

Hibetullah b. Sâ'd b. Tilmîz: Bağdadlı Nasrânî bir bilim adamı idi. Abbasî halifelerine hizmet etmiş ve bu sayede yükselmişti. Tıp bilimleri yanında edebiyat ve şiirle de meşgul olmuştur. Halife Muktefi'nin hizmetinde iken Aralık 1164-Ocak 1165 tarihinde vefat etti.³⁴

Fahreddîn er-Râzî: 544/1149 yılında Rey'de dünyaya geldi. İbnu'l-Hâtib adıyla meşhurdur. Çeşitli bilim dallarıyla uğraşmış ve değerli eserler yazmıştır. Tıp ile de meşgul olmuş ve araştırmalarda bulunmuştur. Felsefe ve tıp bilimleri ile ilgili olarak medreselerde dersler vermiştir. 606/1209 tarihinde vefat etmiştir. Selçuklu döneminde yetişen en önemli hekimlerden birisi olarak ün salmıştır.³⁵

Abdullâtîf Bağdadî: Selçuklu devrinin önemli bilim adamlarından birisidir. 557/1161 yılında Bağdad'daki Nizâmiye Medresesinde edebiyat, felsefe ve kimya dersleri okutmuştur. Daha sonra tıp bilimleri ile meşgul olmuş 585/1189 yılında Mûsul'a, bir sene sonra davet üzerine Şam'a, oradan da Kahire'ye Salâheddîn Eyyûbî'nin nezdine gitmiştir. Şam'da tıp dersleri vermiştir. 629/1231 yılında Bağdad'da vefat etmiştir. 165 tane bilimsel eseri mevcut olup, bunların 134 tanesi tıbbî makalelerdir.³⁶

Necîbeddîn Semerkandî: Selçuklular devrinin hekimlerinden birisidir. XII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamış ve 619/1222 yılında Moğolların Herat'ı işgali sırasında öldürülmüştür. "**Esbâb ve Alâmât**" adlı bir eseri bulunmaktadır. Bu eser, kendisinden önce yapılan çalışmalardan meydana getirilmiş bir derlemedir.³⁷

İbâdullah Emînu'd-Devle Ebû'l-Hasan b. Said b. Telmis: Retorik sanatında, Arap grameri ve şiiri gibi birçok ilimlerin yanında, özellikle tabipliği ile tanınmıştı. Hastalıkların tedavisinde oldukça başarılıydı ve bu haliyle Selçuklular devrinin en büyük tabiplerinden birisiydi. Devrin hükümdarlarının ilgisi ve himâyeleri sonucu maddî yönden oldukça rahat bir hayat geçiren Hıristiyan asıllı hekim, 90 yaşında olduğu halde Şubat 1165 tarihinde Bağdad'da vefat etti.³⁸

Ebû'l-Hekim el-Magribî: Endülüs'de doğmuş ve sonradan Irak'a gelerek orada bilimsel faaliyetlerini devam ettirmiş Yahudi bir hekimdi. Gençlere Oklides'in kitabını okuturdu. Devlet adamlarıyla arası iyiydi. Bu sayede kısa sürede tanındı ve yükseldi. Daha sonra Irak'ı terk ederek Dimaşk'a gitti.³⁹

Sonuç olarak, Selçuklulardan birkaç asır önce başlayan İslâm medeniyetinin yüksek hamlesi X. yüzyılda bir duraklama dönemine girmiş ise de Selçuklular döneminde etkinliğini devam ettirmişti. Bazı bilimlerde, özellikle de tıp bilimlerindeki gelişmeler bu dönemde aynı hızla devam etmişti. Bu alanda İslâm dünyasının her yerinde sayısız tabipler yetişti. Bunlar deneysel araştırmalar yaparak, çok sayıda eserler verdiler ve öğrenciler yetiştirdiler. İslâm tıbbi

³³ Abû'l-Farac, **Târîhu Mutasarû'd-Duvel**, 366.

³⁴ Abû'l-Farac, **Târîhu Mutasarû'd-Duvel**, 364.

³⁵ İbn Ebî Useybi'a, II, 23-30; Abû'l-Farac, **Târîhu Mutasarû'd-Duvel**, 493; A. Süheyl Ünver, 96.

³⁶ A. Süheyl Ünver, 97.

³⁷ A. Süheyl Ünver, a.g.y.

³⁸ Süryani Mihael, **Vekayinâme-İkinci Kısım (1042-1195)**, Çev. H. D. Andreasyan, 1944 (TTK Kütüphanesinde bulunan basılmamış tercüme), 200; Abû'l-Farac, **Tarih**, II, 402-403; ayn. mlf., **Târîhu Mutasarû'd-Duvel**, 364; İbnu'l-Esîr, X, 234. Bu son tarihçi, taht mücadeleleri sırasında bir ara Sultan Berkiyaruk'un çiçek hastalığına yakalanan kardeşi Mahmud'un askerleri tarafından ele geçirildiğini ve gözlerine mil çekilip, böylece saltanat mücadelelerinin dışına itilmek üzereyken, bu tabibin araya girerek onu kurtardığından bahsetmektedir.

³⁹ Abû'l-Farac, **Târîhu Mutasarû'd-Duvel**, 366-367.

büyük bir gelişme göstererek, günümüzün modern tıbbına öncülük etti. Bu gelişmede Türk hükümdarlarının özel gayretlerinin de büyük etkisi bulunmaktadır. Her ne kadar mezhebi gayretlerle yapılmış olsalar da devlet eliyle yürütülen güçlü medreseleşme gayretleri ana görevini yerine getirmekle kalmamış, bu arada pozitif bilimlerin gelişmesine katkılarda da bulunmuştur. Bu devirde çok sayıda hekim yetişmesi ve bunların devrin entelektüel yapısında etkili roller üstlenmesi Selçuklu devrinin başarısını ortaya koyan en önemli gösterge olmuştur.

Bibliyografya

- Abû'l-Farac, **Abû'l-Farac Tarihi**, Çev. Ö. R. Doğrul, Ankara, 1987.
- Abû'l-Farac, **Târîhu Mutasarû'd-Duvel**, Nşr. A. Salhânî, Beyrut, 1890.
- Ali b. Zeyd el-Beyhakî, **Tetimme Sivânu'l-Hikme**, Nşr. M. Şafî, Lahore, 1936.
- Bundârî, **Zubdetu'n-Nusra ve Nuhbetu'l-Usra**, Çev. K. Burslan, **Irak ve Horasan Selçukluları Tarihi**, İstanbul, 1943.
- Celebi, A., **İslâmda Eğitim Öğretim Tarihi**, Çev. A. Yardım, İstanbul, 1983.
- Devletşah Semerkandî, **Tezkîretu's-Şuarâ**, Çev. N. Lugal, İstanbul, 1977.
- İbn Cubeyr, **Rihleti İbn Cubeyr**, Beyrut, (Tarihsiz).
- İbn Ebî Useybi'a, **Uyûnu'l-Enbâ fî Tabakâti'l-Etibbâ**, Kahire, 1299/1882.
- İbn Kesîr, **el-Bidâye ve'n-Nihâye**, Çev. M. Keskin, İstanbul, 1995.
- İbnu'l-Adîm, **Bugyetu't-Taleb fî Târîhi Haleb**, Çev. A. Sevim, **Biyografilerle Selçuklular Tarihi**, Ankara, 1982.
- İbnu'l-Cevzî, **el-Muntazam fî Târîhi'l- Mulûk ve'l-Umem**, Haydarabad, 1357.
- İbnu'l-Esîr, **el-Kâmil fi't-Târîh**, Nşr. C. J. Tornberg, Beyrut (Tarihsiz).
- İbnu'l-Ezrak, **Târîhu Meyyâfârikîn ve Âmid**, Artuklularla ilgili kısımları Nşr. ve Çev. A. Savran, Erzurum, 1992.
- Kadı İmâdeddîn, **el-Bustânu'l-Câmi Tevârîhu'z-Zemân**, Nşr. C. Cahen, **BEO**, VII-VIII (1937-38).
- Kıftî, **İhbâru'l-Ulemâ bî Ahbâri'l-Hukemâ**, Nşr. J. Lipper, Leipzig, 1903.
- Mez, A., **Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti, İslâm'ın Rönesansı**, Çev. S. Şaban, İstanbul, 2000.

Nâsireddîn Munşî-i Kirmânî, **Nesâimul-Eshâr min Letâimi'l-Ahbâr**, Nşr. Mîr Celâleddîn Huseynî-i Urmevî, Tahran, 1959.

Nizâmî-i Arûzî, **Çahar Makâle**, Nşr. M. Kazvînî, London, 1910.

Pedersen, J., "Mescid", **İA**, VIII.

Sayılı, A., "Ortaçağ İslâm dünyasında ilmî çalışma temposundaki ağırlaşmanın bazı temel sebepleri (Avrupa ile mukayese)", **Araştırma**, I (1963).

Subkî, **Tabakatu's-Şâfiyyetu'l-Kubrâ**, Kahire, 1324.

Süryani Mihael, **Vekayi-nâme - İkinci Kısım (1042-1195)**, Çev. H. D. Andreasyan, 1944 (TTK Kütüphanesinde bulunan basılmamış tercüme).

Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, **Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. N. Arslantaş, İstanbul, 2001.

Turan, O., **Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti**, İstanbul, 1980.

Usâme b. Munkiz, **Kitâbu'l-İ'tibar**, Çev. Y. Z. Cömert, **İbretler Kitabı**, İstanbul, 1992.

Yâkut el-Hamevî, **Kitâbu İrşâdu'l-Erîb ila Ma'rifeti'l-Edîb**, Nşr. D. S. Margoliouth, London-Leyden, 1913.

Yâkût el-Hamevî, **Mu'cemu'l-Buldân**, Nşr. F. A. el-Cundî, Beyrut, (Tarihsiz).